

Vasyutynskyy V. O. Questionnaire “Psychological inclination toward poverty”: methodological substantiation, development procedure, contents

Psychological nature of poverty is unveiled on a base of its subjective components. It is shown that the most effective tools for measuring poverty in psychology are the subjective ones, which are based on the respondents' self-estimation and self-concept. As a result of a long procedure, the Ukrainian and Russian versions of a questionnaire “Psychological inclination toward poverty” were worked out. It reflects a person's readiness to become, to remain or, in opposite, to cease to be a representative of culture of poverty.

Key words: culture of poverty, objective poverty, subjective poverty, psychological inclination toward poverty.

© Васютинський В. О.

I. M. Гусєв

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ І МОЖЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ,
ЩО НАЛЕЖИТЬ ДО СУБКУЛЬТУРИ БІДНОСТІ**

Статтю присвячено результатам емпіричного дослідження психологічних особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності. Наголошується, що якщо для всієї молоді загалом характерні такі особливості політичної поведінки, як індивідуалізм, делегування повноважень професіоналам, прояв критики у близькому оточенні, епізодична участь у політиці, то представники субкультури бідності у своїй політичній поведінці вирізняються залежністю від соціального оточення, униканням політичної діяльності, імпульсивною політичною агресією, а також низькою мотивацією задоволення матеріальних і соціальних потреб у політиці. Продемонстровано успішність корекції двох із чотирьох розглянутих особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності; при цьому корекційний вплив на уникання політичної діяльності показав посилення цієї особливості.

Ключові слова: політична поведінка, субкультура бідності, корекція особливостей політичної поведінки.

Проблема. Один з головних дослідників бідності О. Льюїс вважав її субкультурою, пов'язаною із загальною культурою, і серед причин потрапляння в таке становище називав, крім інших, ще й віковий фактор. Тому, з огляду на загальні положення, бідність більшою чи меншою мірою проявляється передусім серед молоді [1; 2]. Згідно з концепцією відносної бідності люди, що не мають або не хочуть мати у своєму розпорядженні достатньої кількості ресурсів для задоволення базових потреб, звикли вважати себе за бідних [3]. Описуючи поняття “бідність”, П. Таунсенд спирався перш за все на аналіз соціальних умов життя людей, що усвідомлювали себе як “бідний клас”, як насе-

лення, що не має достатньої кількості ресурсів для підтримання певних стандартів життя [4].

Категорію “поведінка” в такому понятті, як “політична поведінка”, слід розглядати не лише як політичну активність, а і як відстороненість від політичного життя, пасивне ставлення до політики. Виділяють два типи прояву особистісної активності: інстинктивний, заснований на навичках (мається на увазі поведінковий тип), і розумний [5]. З огляду на таке психологічне трактування можна говорити про різні особливості політичної поведінки бідної молоді: прояв солідарності або агресії, активності або пасивності, позиції пристосування або протесту тощо. У процесі політичної соціалізації молоді відбувається засвоєння нею певних форм політичної поведінки, пов’язаних з відповідним соціально-культурним середовищем [6, с. 118]. Отже, умови недостатнього матеріального забезпечення зумовлюють формування відмінних соціальних цінностей і настановлень, виступають стимулом для засвоєння молоддю певних форм політичної поведінки.

Предметом вітчизняних досліджень сьогодні найчастіше стають психологічні особливості свідомості та поведінки бідних верств населення, а також аналіз ціннісно-орієнтаційних уподобань молоді, пов’язаних зокрема з її політичною поведінкою. Так, на думку В. О. Васютинського, неможна молодь більшою мірою схильна до протестних настроїв, які характеризуються дифузністю, спрямованістю “проти всього”; вона менш задоволена життям, слабше виявляє громадські орієнтації, часто недооцінює значення освіти [7].

Мета статті: з’ясування психологічних особливостей політичної поведінки молоді та обґрунтування корекційних засобів, які дали б змогу зменшити прояви проблемної політичної поведінки серед представників субкультури бідності.

На констатувальному етапі було опитано молодь Сумської області, що навчається у професійно-технічних училищах. В опитуванні взяли участь 313 осіб віком від 15 до 24 років, серед яких дівчат було 53,7%, хлопців – 46,3%. Учасниками формувального етапу стали 35 дівчат і 24 хлопці – учні професійно-технічних училищ м. Житомир – усього 59 осіб, що належать до субкультури бідності.

Відповідно до мети дослідження було підібрано методичний інструментарій, який охоплював методики, що діагностують різні прояви політичної поведінки, а саме: методику СПК (самопочуття – поведінка – культура) А. В. Склярук, ОМПУ (Опитувальник мотивації політичної участі) А. О. Краснякової, стандартизований опитувальник ОРПС Г. В. Циганенко, Опитувальник особливостей політичної соціалізації Є. І. Чорного.

У своєму дослідженні ми виходили з теоретичної тези, що субкультура бідності – це поєднання суб’єктивного і об’єктивного рівнів

бідності. Для діагностування рівня суб'єктивної бідності респондентів було створено власну анкету з 15 тверджень. Відбираючи твердження, ми враховували, якою мірою ті чи ті характеристики прояву бідності сприймаються представниками молоді. Рівень об'єктивної бідності визначався за допомогою запитання закритого типу з п'ятьма варіантами відповіді (респондент повинен був вказати середньомісячний дохід на одного члена своєї сім'ї). У такий спосіб виокремлювалися дві складові субкультури бідності: об'єктивна і суб'єктивна. Тих респондентів, що демонстрували високий рівень за цими двома складовими, ми відносили до представників досліджуваної субкультури. Таких в усій вибірці виявилось 111 осіб.

Для дослідження особливостей політичної поведінки молоді, яка є носієм субкультури бідності, з усієї сукупності запитань було відібрано відповідні індикатори, що відображають прояви політичної поведінки в різних сферах життя молоді людини. Такими індикаторами можуть бути запитання, що демонструють статистично значущу різницю у відповідях на запитання між молоддю, що належить за нашим визначенням до субкультури бідності, та рештою молоді. Загалом таких індикаторів було виділено 21: вони демонструють різні варіанти прояву політичної поведінки в разі належності особи до субкультури бідності.

Визначивши індикатори, що відображають психологічні особливості політичної поведінки учнівської молоді залежно від прояву субкультури бідності, ми провели факторний аналіз, щоб з'ясувати зміст особливостей такої поведінки. Для процедури факторного аналізу було використано метод головних компонент з обертянням Varimax Normalized. Оптимальна кількість факторів, що виділилися, та їхня статистична значущість перевірялися за критерієм Кайзера. Після Varimax-обертання утворилися вісім значущих факторів, що описують 55,5% загальної дисперсії. Згідно з критерієм адекватності вибірки Кайзера – Мейера – Олкіна (КМО=0,691) вибірка є прийнятно адекватною для проведення факторного аналізу. За критерієм сферичності Барлетта отримані дані прийнятні для проведення факторного аналізу (0,000; $p \leq 0,01$).

У такий спосіб ми виявили вісім психологічних особливостей політичної поведінки молоді. З метою увиразнення прояву цих особливостей залежно від походження респондентів із субкультури бідності, а також для з'ясування факту статистичної залежності між виділеними психологічними особливостями і належністю до субкультури бідності було застосовано метод двовимірного аналізу на основі використання тесту χ^2 Пірсона.

Перша особливість політичної поведінки – *задоволення соціальних та матеріальних потреб за допомогою політики* – відображає схильність респондентів розглядати участь у політиці як можливість

зав'язати потрібні знайомства, задовольняти потребу в спілкуванні, а також реалізуватися професійно і при цьому обов'язково – покращити власне матеріальне становище. Молодь поза субкультурою бідності демонструє сильну тенденцію до реалізації саме цієї мотивації в політиці (65,4%), тоді як учнівська молодь із субкультури бідності виявляє, навпаки, слабку зацікавленість у політиці для реалізації зазначених потреб (34,9%); ідеться про різницю на статистично значущому рівні ($p \leq 0,001$).

Уникання політичної діяльності є такою політичною особливістю, коли молодь демонструє апатію до політичного процесу, усувається від участі в ньому, ігнорує свої громадянські обов'язки, відкидає втручання політики в особисте життя, часто виправдовуючи таку поведінку неможливістю щось змінити в цій сфері. У разі високого рівня належності до субкультури бідності цей показник максимальний – 68,3% опитаних, тоді як серед молоді з низьким і середнім рівнем належності, яка демонструє таку поведінку, він значно нижчий – 45,7% і 44% відповідно. Різниця статистично значуща на рівні 0,014 ($p \leq 0,05$).

Вияв *індивідуалізму* відображається на політичній поведінці молоді таким чином, що вона відмовляється від активного залучення в політичний процес (переважно обмежується переглядом політичних передач), центрується на безпеці особистого і сімейного просторів, багато часу приділяє розвиткові власних здібностей, але не пов'язує їх реалізацію тільки з політичною діяльністю. Зазначимо, що статистично значущої різниці у прояві цієї особливості серед молоді з різним рівнем належності до субкультури бідності не виявлено.

Така особливість політичної поведінки молоді, як *делегування повноважень професіоналам*, знаходить відображення в уявленні, що політика – це справа людей зі спеціальними навичками і знаннями. У цьому вбачаємо передусім спосіб уникнення участі в політичному процесі, зняття певної відповідальності із себе через делегування іншим власних повноважень. При цьому професійна діяльність у сфері політики не розглядається як прийнятна можливість кар'єрного зростання, адже для реалізації себе в політиці треба перекреслити певні принципи, життєві позиції тощо. Статистично значущої різниці у прояві цієї особливості серед молоді з різним рівнем належності до субкультури бідності також не виявлено.

Залежність від соціального оточення в політичній поведінці виявляється в тому, що особа не відчуває себе незалежною у прийнятті рішень; при цьому вона вважає, що контроль влади за соціальними інститутами повинен бути мінімальним, бо владне втручання у функціонування цих інститутів зазвичай має, на її думку, дестабілізуючий характер. Можемо припустити, що ця особливість політичної поведінки реалізується в переконанні, що влада не повинна втручатися в суспільні процеси, але в цих суспільних відносинах людина залежна від

громадської думки. У молодих людей з високим рівнем належності до субкультури бідності ця особливість проявляється особливо помітно (у 66,7% опитаних). Різниця статистично значуща на рівні 0,007 ($p \leq 0,01$).

Особливість *імпульсивної політичної агресії* в поведінці молоді полягає у тому, що завжди є підстави для агресивних дій з боку населення щодо представників влади, адже не існує таких політиків, які не викликали б у людей спалахів агресії. У такий спосіб виправдовуються незаконні дії, адже в цьому випадку людина не скоює злочин проти посадовця, а встановлює справедливості. Тут різниця статистичної значущості між групами молоді залежно від прояву субкультури бідності на рівні тенденції ($p \leq 0,1$).

Епізодична участь у політиці як особливість політичної поведінки молоді виявляється в тому, що політична активність зводиться лише до участі в масових акціях і тільки таких, які не потребують значних особистих і часових витрат. Сама ж політична діяльність вважається справою, не гідною добropорядної людини. Статистично значущої різниці у прояві цієї особливості серед молоді з різним рівнем належності до субкультури бідності не виявлено.

Така психологічна особливість політичної поведінки, як *прояв критики в близькому оточенні*, пов'язана з підвищеною нервовістю під час навчальної діяльності, що не сприяє висловленню критики щодо політиків та представників влади на широкий загал, а тому ця вербальна діяльність проявляється серед близького оточення і рідних. Утім, статистично значущої різниці у прояві цієї особливості молоддю залежно від вираженості субкультури бідності не зафіксовано.

Отже, представникам субкультури бідності притаманні зазвичай уникання політичної діяльності або імпульсивна політична агресія, при цьому – низька мотивація участі в політичному процесі та залежність від соціального оточення. Саме на ці чотири особливості політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності, і був спрямований корекційний вплив. На основі зазначених психологічних особливостей політичної поведінки було сформовано відповідні експериментальні групи. У ході цілеспрямованого корекційного заняття, метою якого було послаблення негативних і посилення позитивних проявів однієї із чотирьох виділених особливостей у кожній групі, ми намагалися з'ясувати, чи можливо певною мірою змінити особливості політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності. Порівняння результатів у кожній групі проводилося до і після експерименту. Контрольної групи корекційного впливу не було, адже, на наш погляд, недоцільно вимірювати те ж саме без корекційного заняття.

Було вирішено розробити тексти з уявними ситуаціями, які б демонстрували певні особливості політичної поведінки. В основу цих

текстів було покладено ті ознаки особливостей, які використовувалися для їх інтерпретації в ході констатувального етапу.

Запропоновані тексти мали відповідати таким вимогам: бути чітко спрямованими на розуміння, яка особливість політичної поведінки подається; бути контроверсійними, аби залучати до обговорення однієї із зазначених особливостей; не активізувати інших особливостей (тексти інших особливостей мали бути не схожими або мінімально схожими на цей текст); бути простими, зрозумілими і близькими за формулюваннями для молоді, що навчається у професійно-технічних училищах; відтворювати реалістичні й різнопланові ситуації із життя молодого людини.

Щоб визначити відповідність запропонованих текстів особливостям політичної поведінки, що вивчаються, ми провели експертну оцінку цих розповідей. Експертами стали 15 фахівців у сфері політичної психології: 13 науковців Інституту соціальної та політичної психології НАПН України і 2 магістри психології. Експертам було запропоновано співвіднести психологічні особливості політичної поведінки з уявними ситуаціями, а потім оцінити, якою мірою запропонований текст відображає зазначену особливість за 5-бальною шкалою. На кожну особливість було подано п'ять текстів з уявними ситуаціями, аби за результатами експертного оцінювання відібрати для корекційного заняття три, що найкраще демонструють ту чи ту особливість політичної поведінки.

Отже, за висновками експертної оцінки, запропоновані тексти в цілому відповідають зазначеним психологічним особливостям. Тексти, які мали на меті відображати психологічні особливості “залежність від соціального оточення” та “імпульсивна політична агресія”, було уточнено з урахуванням зауважень експертів, а саме: були додані додаткові характерні ознаки цих психологічних особливостей і відповідно підкреслені в текстах задля уникнення наявної двозначності. Тексти, що відображали психологічні особливості “задоволення соціальних та матеріальних потреб за допомогою політики” та “уникання політичної діяльності”, було скоректовано в бік яскравішого увиразнення певних ознак із метою збільшення їхньої відповідності щодо цих особливостей.

За результатами попереднього опитування представників субкультури бідності було поділено на чотири групи залежно від того, яка психологічна особливість проявлялася найбільше. Три групи налічували по 15 учасників, одна – 14. У кожній групі було проведено по одному корекційному заняттю тривалістю півтори години. Кожне корекційне заняття мало однакову структуру і реалізовувалося в такий спосіб: корекційний вплив (виконання трьох завдань, спрямованих на відповідну особливість політичної поведінки); контрольне опитування; обговорення напрацювань групи, підбиття підсумків.

Як засіб корекційного впливу ми використали заняття з елементами соціально-психологічного тренінгу, що в найширшому розу-

мінні є практикою психологічного впливу, яка базується на методах групової роботи. Ми обрали саме цей метод впливу, оскільки групова взаємодія порівняно з індивідуальною роботою сприяє виникненню дієвих змін у поведінці особистості [8]. Наша робота певною мірою мала на меті формування адекватного рівня і характеру прояву політичної поведінки, а отже, головним завданням була корекція конкретних психологічних особливостей і, як результат, контроль змін, які відбуваються з цими особливостями.

Кожна група отримувала почергово завдання загального характеру, спрямовані на посилення її активності, більш глибоке знайомство членів групи між собою; і безпосередньо завдання на корекцію тієї особливості політичної поведінки, за якою було відібрано учасників саме в цю групу. Варто зазначити, що тексти, які було відібрано після експертної оцінки, подавалися перед корекційними завданнями і виконували стимулювальну функцію, оскільки мали активізувати роздуми молоді щодо певної ситуації. При цьому вони ілюстрували прояви політичної поведінки і були підґрунтям для спільного обговорення. Побудова запропонованого заняття сприяла проявам різноманітності і природності поведінки членів груп, спонукала їх до самовираження і змушувала замислитися в запропонованих ситуаціях над власною поведінкою та аналізувати те, що відбувається. Таким чином, усі вправи корекційного заняття умовно можна поділити на вправи загального і специфічного характеру (спрямовані на політичну поведінку). Серед вправ загального характеру були такі: “снігова грудка”, “броунівський рух”, “нехай пересяде той, хто...”, “острів”, “малювання вдох”, “вишикуватися за...”, “ромашковий луг”, а серед вправ специфічного – групове обговорення, моделювання, аналіз ситуації тощо.

Після проведення корекційного заняття учасники брали участь у контрольному опитуванні. Його мета – простежити ймовірні зміни у прояві психологічних особливостей політичної поведінки та їхній характер і на основі цього зробити висновок про ефективність корекційного впливу. За такий показник ми визначили зміни на статистично значущому рівні в прояві тієї психологічної особливості політичної поведінки, над якою працювала кожна група. Для порівняння даних та визначення статистично значущих відмінностей у прояві кожної особливості до і після експерименту ми скористалися t-критерієм Стьюдента для залежних вибірок.

Унаслідок корекційного впливу у молоді, що належала до субкультури бідності, зменшився прояв такої особливості політичної поведінки, як “імпульсивна політична агресія” ($p \leq 0,05$), а також означилася тенденція до посилення такої мотиваційної складової політичної поведінки, як “задоволення соціальних та матеріальних потреб за допомогою політики” ($p \leq 0,1$). Але при цьому наслідки корекційного впливу на таку особливість політичної поведінки, як “уникання політичної діяльності”, виявилися прямо протилежними – прояв цієї особ-

ливості лише збільшився ($p \leq 0,01$); а прояв ще однієї особливості не змінився на статистично значущому рівні.

Висновок. Отже, отримані результати дають підстави вважати, що молоді із субкультури бідності притаманні певні форми політичної поведінки. Так, для її представників характерними особливостями є “уникання політичної діяльності” та “імпульсивна політична агресія” і при цьому водночас – “залежність від соціального оточення” та “слабка мотивація участі в політичному процесі”. Такі негативні особливості політичної поведінки молоді із субкультури бідності вимагають створення відповідних корекційних програм та впровадження їх у виховну діяльність навчальних закладів. Результати корекційного впливу продемонстрували значні можливості щодо послаблення політичної агресії молоді і посилення мотивації її участі в політичних процесах. Але для корекції такої особливості політичної поведінки молоді із субкультури бідності, як “уникання політичної діяльності”, необхідно провести додаткові дослідження та розробити більш ефективну програму корекції.

Література

1. *Кормич Л. І.* Державна соціальна політика та майнове розшарування в Україні [Електронний ресурс] / Л. І. Кормич, Е. А. Гансова. – Режим доступу : http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_17/Gansova.Kormich.doc
2. *Ярошенко С. С.* Синдром бідности [Електронний ресурс] / С. С. Ярошенко // Социологический журнал. – 1994. – № 2. – Режим доступа : <http://www.socjournal.ru/article/57>
3. *Давыдова Н. М.* Депривационный подход в оценках бедности / Н. М. Давыдова // Социологические исследования. – 2003. – № 6. – С. 88–96.
4. *Townsend P.* Poverty in the United Kingdom / P. Townsend. – Los-Angeles : Berkely, 1979. – 253 p.
5. *Dollard J.* Personality and Psychotherapy: An Analysis in Terms of Learning, Thinking and Culture / J. Dollard, N. Miller. – New York, 1950. – 380 p.
6. *Lane R. E.* Political Life: Why People Get Involved in Politics / R. E. Lane. – London : Glencoe, 1959. – 204 p.
7. *Васютинський В. О.* Ціннісно-орієнтаційні уподобання молоді з різним рівнем матеріальної забезпеченості / В. О. Васютинський // Психологічні перспективи. – Луцьк, 2012. – Вип. 19. – С. 78–84.
8. *Левин К.* Теория поля в социальных науках : [пер. с англ.] / Курт Левин. – СПб. : Речь, 2000. – 365 с.

Гусев И. Н. Психологическое содержание и возможности коррекции особенностей политического поведения молодежи, принадлежащей к субкультуре бедности

Стаття посвящена результатам емпіричного дослідження психологічних особливостей політичного поведіння молоді, приналежної к субкультуре бідности. Підкривається, що если для всей молоді в целом характерны такие особенности политического поведения, как индивидуализм,

делегирование полномочий профессионалам, проявление критики в близком окружении, эпизодическое участие в политике, то представители субкультуры бедности в своем политическом поведении отличаются зависимостью от социального окружения, избеганием политической деятельности, импульсивной политической агрессией, а также низкой мотивацией удовлетворения материальных и социальных потребностей в политике. Продемонстрировано успешность коррекции двух из четырех особенностей политического поведения молодежи, принадлежащей к субкультуре бедности; при этом коррекционное воздействие на избегание политической деятельности показало усиление этой особенности.

Ключевые слова: политическое поведение, субкультура бедности, коррекция особенностей политического поведения.

Gusiev I. M. Psychological content and correction possibilities for the peculiarities of young people's political behavior that belong to the subculture of poverty

The article is devoted the results of empirical study of psychological peculiarities of the youth political behavior who belong to the subculture of poverty. In general, all youth political behavior shows such peculiarities as individualism, delegating authority to professionals, criticisms in a close social environment, inconstant participation in politics. For the representatives of the subculture of poverty more prevalent in the political behavior are dependence of the social environment, avoidance of political activity, impulsive political aggression, and low motivation to satisfy one's material and social needs in the politics. Successful correction of two among these four peculiarities of political behavior of the young people who belong to subculture of poverty was demonstrated. However, the correctional effect on the avoidance of political activity led to intensification of this peculiarity.

Key words: political behavior, subculture of poverty, correction of peculiarities of political behavior.

© Гусєв І. М.

М. В. Панга

**РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ СТАВЛЕННЯ
СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ УКРАЇНИ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ
ВАЛЮТИ**

Розглянуто і проаналізовано структуру ставлення представників середнього класу різних регіонів України до національної валюти. Дослідження проводилося методом семантичного диференціала з використанням матеріалів попереднього асоціативного експерименту. На основі факторного аналізу результатів семантичного диференціала виокремлено три основні (зафіксовані в усіх досліджуваних регіонах) компоненти ставлення до національної валюти: “функціональність національної валюти”, “довіра до національної валюти” та “символізація національної валюти”. Проаналізовано регіональні і семантичні відмінності між цими компонентами.